

JOSE MANUEL LASARTE

(1927-2007)

1. BIZITZAKO ZEHAZTASUN BATZUK

1.1. JAIOTERRIA ETA FAMILIA.–DON JOSE MANUEL LASARTE MUGUIRO –JM Lasarte– Larraun ibarre-ko Etxarri izeneko herrian jaio zen 1927ko ekainaren 20an. Gurasoak Juan Migel eta Juliana izan zituen eta jaiotetxeak *APEZENA* izena du. Nekazari etxea izandakoa da eta orain JM Lasarteren senide bat –Migel– bizi da bertan bere sendiarekin.

JM Lasartek zazpi senide izan zuen eta zazpiak bizi dira: Mikaela, Jose Joakin, Antonio, Migel, Maria Josefa, Joakin eta Francisco; bi azkenekoak bixkiak dira eta USAko Kalifornian bizi dira gaur egun.

* * *

1.2. HERIOTZA.–JM Lasarte 2007ko apirilaren 17an hil zen Iruñean, gaitzaldi motz baten ondoren. Beraz, 80 urte betetzeko hilabete bi gelditzen zitzaioz hil zen. Urte pare bat lehenago bihotzekoak eman zion eta lan gehienak utzi behar izan zituen, nahiz eta ahal izan zuen arte, Ziaurrizko zaharretxean apaiz lanetan laguntzen edo esku bat botatzen jarraitu zuen.

Jaioterrian, Larraungo Etxarrin egin zitzaizkion hiletak. Guztiz jendetsuak gertatu ziren eta Don Florentino Ezkurra apaiz adiskideak egin zuen oroimenezko sermoia. Izan ere, Don Florentino Ezkurra Nafarroako Artzapezpikutzako *Caritas* erakunde arduraduna izan zen urte askotan eta erakunde horren kudeaketako arduetan alboko eta lagun bezala aritu zen JM Lasarte. Don Florentino Ezkurrak berak izenpetzen du *Diario de Navarra* egunkarian 2007-IV-22an argitaratutako oroimenezko artikulua, guztiz izenburu esanguratsuekin:

«OBITUARIO: JOSE MANUEL LASARTE MUGUIRO, Sacerdote, ex párroco de Huarte Araquil y miembro del Consejo del Presbiterio Diocesano».

* * *

2. IKASKETAK

2.1. IRUÑEKO SEMINARIOAN.–JM Lasartek 1.939an Iruñeko seminarioan hasi zituen apaiz ikasketak; beraz hamahiru urterekin. 1951an bukatu zituen apaiz ikasketak eta urte horretako uztailaren 22an, apaiz ordenatua izan zen Iruñeko Katedralean.

1939 eta 1951 artean Iruñean apaiz ikasketak burututakoen apaiz kopurua inoiz baino handiagoa gertatu zen, 42 izan baitziren apaiz egindakoak. Horregatik ikastalde horri «El Histórico» deitu izan zaio Nafarroako apaizen arteko giroan. Gerra ondoreko lehen ikastaldea izan zen egia da eta beste alde batetik Iruñeko seminario berriko lehena ere.

Izan ere, Iruñeko *Argarai* auzoan dagoen seminarioa II. Errepublikako garaian egindako eraikuntza da *Eusa* arkitekto ezagunaren egistasmoaren arabera, orubea Iruñeko Udalak pezeta baten trukeko salneurri sinbolikoan oparitua izan zelarik. Eraikuntza bukatu berri-berria zelarik ordea, 1936an alegia, gerrak eztanda egin zuen. Iruñean, hain zuzen ere, 1936-ko uztailearen 17an, beste tokietan baino egun bat lehenago *Mola* gudalburua eta altxamenduko zuzendariak, *Beorlegi* eta *Soltxaga* garaiko koronelen laguntzaz Iruñea hiria eta Nafarroa herrialde osoa menpean ezarri zituen eta beste eraikuntza batzuetaz gainera, seminario berria, oraindik estreinatu gabea zegoena bere esku hartu zuen. Berehala *Alfontso-Karlos* Kanpaina ospitalea bihurtu zuten eta karlisten buruzagitzako kidea izandako Maria *Isabel Baleztena Azkarate* andrearen ardura-pean ezarri.

Gerratea bukatu zenean ordea, 1939an alegia, eraikuntza hura berriro *Martzelino Olaechea* Iruñeko gotzaiaren eskutara itzuli zuten, seminario berria antola ahal izan zezan. Antolaketa eta inauguraketa hori JM Lasarteren ikaskide eta ikastaldearekin hasi zen, «El Historiko» deitutako kurtsoarekin alegia.

2.2. IRUÑEKO SEMINARIOKO URTEAK.—Inori iduri lekiok Nafarroak 1936-39-ko gerratean jokatutako papera gogoan izanik eta kanpainako ospitale militarra izandako eraikuntza hartan ez zitekeela inolako euskal girorik sortu; baina Iruñeko seminarioan ez zen hori gertatu. Aitzitik, gerrate ondoreko urte garratz haietan, gose-tearen eta ankertasunaren XX. mendeko berrogeikadako urte gogor haietan hain zuzen ere, euskal giroa berpizten hasi zen eta poliki-poliki suspertzen Iruñeko Seminario berrian.

Agian kontuan izan behar da, gertuko beste toki batzuetan ez bezala Seminarioko liburategiko euskarazko eta euskal gaietako liburuak ongi zainduak egon zirela gerrate garaian. Esate baterako, Iruñeko eskola eta ikastetxe frankotako euskarazko liburuak *Gaztelu* Enparantzako erdi-erdian pilatu, su eman eta erre zituzten bitartean, seminarioko bibliotekakoak errespetatuak gertatu ziren.

JM Lasarte apaizgai izan zen bitartean, murgildu egin zen Seminarioko euskal mugimendu eta giro xumean. Horregatik ezagutzen eta gogoratzen dute ikaskideek. Euskaraz ederki zekien eta euskal kultura eta folklorea ikasi eta bultzatzeari ekin zion. Txistua, dantzak, abestiak, musika, bertso zaharrak eta batez ere, hizketa. Arlo edo kutsu horretako ekimenak zeudelarik Seminarioan, tartean omen zebilen beti JM Lasarte.

Izan ere, gerrate ondoreko Iruñeko Seminarioan baziren hainbat irakasle eta arduradun, euskararen munduari ekarpen garrantzitsuak egindakoak. Don Blas Fagoaga, sortzez Baztango Erratzukoa, ia berrogeita hamar urtez Iruñeko Seminarioko filosofia irakaslea izandu zena eta beste horrenbeste urtez euskara irakaslea. *Don Nestor Zubeldia*, jatorriz Lizarrako sendi euskaltzale ezagunekoa; goi mailako jakituna zen, etikako zenbait liburu sakonen egilea eta Katedraleko eta Nafarroako elizako artxibategiko arduraduna; gerrate garaian epaile militarrek kondenatu eta zigortua izan bazen ere,

pean izandakoa. *Don Jose Goñi Gaztanbide*, historialari oparo eta sakonak hartu zuen Artzapezpikuko artxibategiko ardura *Nestor Zubeldiaren* ondoren eta Seminarioko historia irakaslea izan zen hainbeste hamarkadaz. *Don Jesus Goiburua*, *Don Luis Gomez Ullate*, *Don Martin Lipuzkoa*, Don Martin Larraiotz, *Don Javier Zarranz* eta abar izan ziren garai garratz haietan, eta abar.

Beraz, urte zail haietan, euskal kultura eta folkloarentzat babeslekua bilakatu zen Iruñeko Seminarioa. Betiere, Nafarroan euskal kulturaren folkloarearen garapenak eduki zezakeen maila apalean. Txistua, dantzak, bertsoak, euskararen ikasketa eta erabilera, denetan saiatu zen JM Lasarte. Orduan ikasitakoa zabaltzea izanen zuen xedea gero, bere bizitzan zehar.

JM Lasarteren ikaskideak izan ziren *Don Fermin Ixurko Astitz*, euskaltzain urgazlea eta *Don Andres Petrarena*, Itxasoko erretorea dena. Hauen lekukotasunaren arabera Seminarioko urte haietan adoretu ibiltzen omen zen JM Lasarte euskal kultura eta bereziki folklorea bultzatzen. Dantza, musika, txistua, abestiak eta bertsoak. Ikasten ez-ezik, gazteagoei erakusten hasi omen zen Seminarioan bertan. Jatorrizko euskara aberatsa omen zuen, *Ixurko* jaunak berak gogoratzen duenez.

Ez dugu aurkitu ordea, apaizgai garaieko JM Lasarteren euskaraz egindako idatzirik. Euskaraz idazteko ohitura ttipia zen oraindik, egia da. Sermoiaren baten prestaketa edo *Don Blas Fagoagarekin* emandako eskoletaz at, berrogeiko hamarkada ilun hartan oso gutxitan erabiltzen zen euskara idatzia Nafarroan.

Nafarroan, garai hartan argitaratutakoen artean, *Jose Agerrek El Pensamiento Navarro* egunkarian asteen behin idatzitakoa besterik ez da ageri. Hurrengo hamarkadetaraino itxaro behar da Diario de Navarra-ko euskarazko orria, «Nafar izkuntzan orria» deitutakoa ikusi arte edo *Zeruko Argia* astekaria *Aita Damasoi Intzak*, atzerritik itzuli ondoren, Iruñeko *Extramuros*-ko Kaputxinoen fraidetezan atera zuen arte.

Ez da bada, hain harrizkoa garai hartako JM Lasarteren euskal idatzirik ez ezagutzea, nahiz eta euskal kulturaren eta folklorea hain mugildurik ibili zelako lekukotasunak eduki.

* * *

3. APAIZA EGIN ONDOREKO LANAK

3.1. Luzaide

Apaiz ordenatu ondoren, *Luzaide/Valcarlos* izan zen JM Lasarte lehenik bidali zuten herria. Bertan, Luzaiden, apaiz-mutil edo koadjutore, 1951ko irailaren 25etik 1955eko urria arte eman zuen. Beraz, lau urte eta hilabete gehiago.

Luzaidarako izendatu zutenean, bertako abade edo parrokoa *Tomas Urriza* zen. Apaiz laguntzaile edo koadjutore lanbidean berriz, JM Lasartek *Esteban Irigoyen* ordezkatu zuen, azken hau Erromara ikasketak egitera joan zenean.

JM Lasartek Luzaiden izandako bigarren abade edo parrokoa *Jose Maria Azpirotz* izan zen. Jatorriz Leitzakoa, gero urte askoz Lesakako abade izanen zena eta

ondoren Iruñeko Katedraleko kanonigo. Jose Mari Azpirotz euskaltzin urgazle ohiak eragin sakona izan zuela dirudi, euskararen arloan, ez bakarrik JM Lasarterengan baizik eta baita Luzaideko koadjutore bezala ordezkatzuko zuen *Jose Maria Satrustegirengan* ere.

Jose Maria Azpirotzek, bere jaioterrikoa zuen Leitzako harranditsu kutsuarekin, horrela esaten omen zuen:

«Luzaiden izan nituen bi apez-mutiletatik, bat euskaltzaina da (Satrustegirengatik) eta besteak berriz, (Lasarterengatik) euskaltzain batek baino hobeki hitz egiten du».

Izan ere, XX.mendeko 50ko eta 60ko hamarkadetan Luzaideko inguru hartan, eta batez ere eliza laneko esparruetan, elkarrekin topo egin zuten euskal kulturako eragile askok. Horra batzuen batzuk:

JM Lasarte, J. Mª Satrustegi, J. Mª Azpirotz, Esteban Irigoien, Inozentzio Aierbe, Juan Makaia, Jose Mª Aleman, Bernardo Sokobehere Bidondo, Miguel Sagaseta, Pier Narbaitz eta abar.

Gaur egun oraindik badira luzaidarrak Jose Manuel Lasartek bertan egindakoa gogoan dutenak. Besteak beste, hango dantzariari, «Bolanteei» alegia, «Ezpatandantza» irakatsi ziela gogoan izaten dute. Musika, abestiak, txistua eta danbolina jotzen erakusten omen zien edo ikas zezaten bultzatu. Abeslari taldea sortu zuen. Ezpata dantzari talde bi eratu zituen; gazteena eta adinekoena; *Eugenio Doray* gazte taldekoak eta Karrikaburuko *Juan Pedro Lorda* adinekoen taldekoak eskaini diote esandakoaz beren lekukotasuna, zehaztasun hauek bildu dituen *Joxe Mari Alemani*. Karrikaburuko Juan Pedrok dantzatzeko jaxten zuten atorra altxatua omen dauka oraindik eta zapizko eskudoa dauka josita *PX – LKG* hizkiekin. Hizki horiek esan nahi dutena da Luzaideko Kristau Gazteria. Dantzari taldeko saioak *Ahotzainia* izeneko etxean egiten omen zizuten, bertan herriko gazteentzat gazte-bilgunea edo zentroa ireki zutelarik. Txistua eta danbolina jotzen *Jose Luis Etxeberrik* eta *Bernardo Lapeirek* JM Lasarteren bultzadari esker ikasi zutela aitortzen dute.

Luzaideko ezpatadantzarien lehenengo arialdia *Don Jose Maria Azpirotz* abadea-ri ongi etorria emateko egin omen zuten, hain zuzen ere. Garai hartako ezpatadantzariak, bolante taldeak eta abeslariak Iparraldean eta Frantzia arialdi ugari egiten hasi ziren, JM Lasarte zuzendari eta txistulari zutelarik. Gero ordea, bertako txistulari eta danbolineroari egin zien tokia.

Luzaideko dantza eta musika bilketa eta argitalpena JM Lasarteren ondoren koadjutore izandako *Don Migel Sagaseta* iturendarrak burutu zuen, baina JM Lasarte bilketa lan horretan ere saiatzen hasi zen.

JM Lasarteren Luzaideko lau urteetan euskara idatziaren erabilerak hartu zuen aipatzea merezi duen halako ukitu apal bat. Egia da, lehen esan bezala, ez zegoela euskaraz idatzia harreman arruntetan erabiltzeko ohitura handirik.

Baina urte haietan Nafarroako mendialdeko herrietan fenomeno berezi bat gertatu zen, artzain eta basolari urte baterako joaten ziren gazte multzoena. Horri erantsi beharko litzaioke jakina, Luzaidek Iparraldearekin duen berezko harremana. Zer ikusteko izan zezaketen ordea, artzain eta basolari taldeek euskara idatziaren erabilerarekin?

Erantzuna ez batere erraza. Agian premia berriak sortu zirela dirudi. Ordurarte, 1950ko hamarkada arte alegia, eukarak baserri giroan eta arrantzale giroan iraun behar zuela uste izaten zen, Txomin Agirreren *Garoa* eta *Kresala* eleberriek irudikatzen duten bezala; baina pentsakera hura euskararen erabilera ohikoaz edo tradizionalaz ari zen, beraz hizkera mintzatuaz batik bat.

Baina Ameriketara artzain eta batez ere, Frantziara edo Europako beste herrialde batzuetara basolari joaten ziren mutil euskaldun talde haiek berezitasun batzuk zeuzkaten: alde batetik, ez ziren banaka joaten, baizik taldeka; horregatik beren arteko hizkuntza, hau da euskara mantentzen zuten. Bestetik, denbora zehatz eta mugatu baterako joaten ziren; gehienetan urte baterako. Eta gainera hirugarrenik, ez ziren beste inon bizitzeko edo gelditzeko asmoarekin joaten, baizik herrira itzultzeko xedea zen beraiena. Horregatik ez zuten herriarekiko eta herritarrekiko harremana hautsi nahi izaten. Aitzitik, harreman hori eutsi eta suspertu egin nahi izaten zuten.

Atzerrira joandako basolari taldeak urtean behin itzuli ohi ziren herrira, *Olentzero* bezala, Eguberri inguruan. Horregatik herriko gertakizunez jakitun izan nahi zuten. Esaera zaharrak dioenez, «mendian dabilenak kaleko kontuak herrian dabilenak baino hobeki jakiten omen ditu askotan».

Leitzako herritik, esate baterako, ehunen bat mutil joaten zen urtero Frantziara eta Suitzara basolari. Basoan urte osoa ematen zuten eta Eguberri aurrean itzultzen ziren. Jaialdiak egin izan zitzaizkien, *ongi etorria* emateko; kirolari eta bertsolarien arialdiak eta lagun arteko otorduak. Basolari eta artzain talde haiek ez zuten euskara baztertzen, baizik eta elkarren arteko hizketa arrunta bilakatzen zitzaien. Talde haieta-

ko mutilentzat beren herrietako berriak jakitea premia bilakatu zen eta horregatik berripaperak jasotzea oso gogokoa. Eta horra, gero berripaper horietakoren batzuk aldizkaritxo izatera iritxi ziren.

Orri edo berri paper horien artean bazen bat, *Mendiz* izena zeukana. Aldizkaritxo bat bezalakoa zen eta *Beruete*, *Leitza*, *Goizueta* eta inguru herrietako basolariei bidaltzen zitzairen. *Mendiz* bezalako orri haien ondorioz eta ordeztatu zuten, besteak beste, Nafarroako Diputazioko *Principe de Viana* aldizkariaren euskarazko gehigarria. Gehigarri hartan bazegoen *Mendiz* izeneko atal bat, basolariei zuzendua eta, zalantzarik gabe, aurrekari haren oroitzapenez egindakoa.

* * *

Don Bernardo Sokobehere Bidondo, Luzaideko semea, Baztango Arizkunen apaiz aspaldiko urteetan dagoenak lekukotasun berezi eta garrantzitsua eskaini digu *Don Joxe Mari Aleman Zabaleta* apaizaren bitartez. Alde batetik, Sokobehera jaunaren arabera, JM Lasarte izan zen Luzaiden atzerrira joaten ziren basolariendako berri papera edo aldizkaritxoa egiten hasi zena. Izan ere, Don Bernardo Sokobehere bera, 1956an urtean bertan *Elkartasuna* izeneko aldizkaria egiten hasi baitzen eta oraindik gaur egun jarraitzen du. Urtean 4 zenbaki ateratzen ditu; beraz, hiru hilabetero. Orain arteko gehien-gehienak, urte bateko hutsartearekin edo, dotore enkuadernaturik dauzka etxean.

Bazen ziklostil bat Luzaideko elizetxean. Ziklostil hura, dirudienez JM Lasartek erosi omen zuen *Don Migel Javier Urmenetaren* laguntzarekin nonbait. Eta dirudienez, ziklostil huraxe omen da *Gestetner* etxearen Iruñeko dendako erakustokian daukatena ikusgai aintzinako bitxikeria moduan.

Don Esteban Irigoien, apaiza, Baztango Berroetan jaioa eta gaur egun Iruñean bizi dena dugu beste lekuko bat aztertzen ari garen arlo honetan. Luzaiden apaiz-mutil edo koadjutore izan zen JM Lasarteren aurretik eta Erromara joan zen JM Lasarte Luzaidera etorri zenean. Esan digunez berari Erromara bidali izan omen zizkioten basolariantzat eta artzaintzat egindako «orriak» edo berripaperak. Tamalez ordea, Irigoien jaunak ere ez du orri haietakorik gorde. D. Estebanen lekukotasunaren arabera «eskutitz modukoak edo horrela» omen ziren berari Erromara bidaltzen zizkioten berripaperak.

Don Jose Mª Satrustegi Luzaidera etorri eta handik hiru hilabetera argitaratu zen *Luzaide* izeneko aldizkariaren lehen zenbakia, 1956ko otsailean zahazki. Beraz, JM Lasarte Luzaidetik joan eta handik hiru hilabetera. Baliteke atzerrian lanean ari ziren basolari luzaidarren izenak, helbideak eta abar eskuratzeko denbora behar izango zenez gero, *Don JM^a Satrustegik* abian zegoen ekimenari hobekuntzak egin, izena ipini, zenbaketa berria hasi eta bilakaera bat eman izana... Agian, lehendik ereindakoa indarberrituz.

JM^a Satrustegik, artikulua baten dioenez (ikus: *JM Satrustegi, ereile eta lekuko*, MENDAUR Bilduma I, 2005, 28. orrialdea; Andres Iñigo) 1956an *Luzaide* aldizkaria egiten bi apaiz hasi omen ziren Luzaiden. Bestea, *Don Jose Mª Azpiroz* garaiko Luzaideko abade edo erretorea izan zitekeen. Baina badirudi eta baliteke *Luzaide* hutsetik edo ezer ezetik abiatua ez izatea eta lehen zenbakiak ikusi beharko lirakeke, ea JM Lasarteri buruzko argibiderik ba ote dakarten.

Gertatzen dena da *Luzaide* aldizkariaren 32 zenbaki atera zirela eta JM^a Satrustegiren artxiboetan 24 agertzen direla. Falta direnen artean -1, 2, 7, 10, 13, 24, 28, 32- daude zoritxarrez bi lehenengo zenbakiak, gako honi dagokionez esanguratsuenak izan litezkeenak, alegia. *Norbert Tawer* omen zen *Luzaide* aldizkariaren bilduma osoa zeukanetako bat eta hark Euskaltzaindiari utzi zizkion bere artxiboko euskarazko ondareak. Agian *Principa de Vianaren* euskarazko gehigarria egiten zuen *D. Pedro Diez de Ultzurrunen* paperen artean ere egon liteke. Behar bada Iruñeko Seminarioan edo agian Ameriketako Euskaletxeren batean ager litezke noizbait *Luzaide* aldizkariaren lehen bi zenbaki haiek...

JM^a Satrustegiri buruz berriz, zera esaten dute Luzaideko batzuek, bertara iritxi zenean ez zeukala euskaraz hitzegiteko ohitura handiegirik. Alde batetik, *Don J Mª Azpirotz* erretorearen eraginak bultzatu eta lagundu egin ziola. Eta bestetik berriz, gertakizun zehatz eta bitxia esan digute, hain zuzen ere, *Don Jose Goñi Gaztanbide*, Seminarioko irakasle, historiagile ezaguna eta Iruñeko Artzapezpikutzako artxibategiko arduradunaren eskari baten ondorioz itzulpen bat egin zuela eta Orixe idazle ospetsuak itzulpen hura bikaina zela ziurtatzeak izugarritzko akuilakada eta ziurtasuna eman ziola. Dena dela, Luzaidera iritxi eta handik hiru hilabetera hasia zen *Luzaide* izeneko aldizkariarekin, gero hainbeste lan egitekoa zen Arruazuko semea.

Laburbilduz, Europako hainbat herrialdeetara basolari eta Ameriketara artzain joaten ziren mutil mordo haiei orriak edo berripaperak bidaltzea premia bilakatu zen XX. mendeko berrogeita hamarreko hamarkadan eta baliteke *JM^a Satrustegiren* eskutik egindako *Luzaide* aldizkaria hutsetik hasia ez izatea eta aurrekariren izatekotan *JM Lasarte eta JM^a Azpirotz*, Luzaideko apaiz-mutila eta erretorea edo abadea aipatu beharko genituzke.

Ezin da ahaztu halere, Luzaidek Iparraldearekin betidanik izan duen harreman erraza eta Iparraldean dagoneko *Herria* aldizkaria egiten zela.

Bestalde ezin aipatu gabe utzi *Principe de Viana* aldizkariaren euskarazko gehigarria. Gehigarri hau Nafarroako Diputazioaren «Institución Principe de Viana» Erakundeak argitaratu eta eta dohainik banatzen zuen. Basolariei eta artzainei ez-ezik, baserri, nekazari etxe eta sendi askotara bidaltzen zuten. Bertan erabilitako gaiak anitzagoak bilakazten joan ziren. Baserri giroko berriak, ohiturak, gizarte mailakoak, elizako gora-beherak eta herrietako bitxikeriak eta zertzeladak han izaten ziren, baina baita euskarari eta euskal kulturari edo Euskal Herriari berari zegozkionak ere. Politika gairik ez zitekeen zuzenean eta argi eta garbi erabili garai hartan, jakina; gizarte mailako gaiak beren tokia hartzen joan ziren eta JM Lasartek berak bertan argituratu zituen, urteak geroago, artikulua eta erreportai mordoska. Zazpi urte eta erdiz hilabetero argitaratu zen *Principa de Vianaren* euskarazko gehigarria, *Don Pedro Diez de Ultzurrun* Iruñeko mediku jaunaren lanari esker batik bat. Hamaika mila ale banatzera iritxi zen. Halako batean ordea, *El Pensamiento Navarro* egunkariaren eraso politikoa bortitzaren ondorioz *Diez de Ultzurrun* kendu egin zuten eta *Haren* ordez *Don Martzelino Garde* ipini arduradun eta handik urte pare baten burura itxi. *Principe de Viana* aldizkariaren euskal gehigarria halere, araketa sakona eta zabala merezi lukeen egitasmo, garapen era eragineko eginkizuna izan zen.

3.2. Berueteko urteak: «Berueteko euskal irradia»

1955eko urrian joan zen JM Lasarte Luzaidetik *Beruetera*. Haren izendapena, abade edo erretore kargurakoa zen; halere, «errejentea» dio zehazki bere artzapezpikuko zerbitzu orriak. Berueten 1964ko urrirarte izan zen. Beraz, bederatzirte egin zuen JM Lasartek Berueten.

Don Andres Petrirena, Itxasoko apaizak esanaren arabera, JM Lasartek, Beruetera etorri eta berehala ekin omen zion euskal kultura bultzatzeari, musika, folklorea eta abar. Berueteko Abesbatza edo Korua sortu zuen, ezpata dantza taldea eratu, berak txistulariarena egiten zuelarik. Inguruko herritarra ateratzen hasi ziren eta, esate baterako, *Etxalekun* euskal jaia antolatu zenean, JM Lasarte aritu omen zen dantzak eta abestiak antolatzen, txistua jotzen, jaiaren garapena gidatzen eta, jendea asper ez zedin, txisteak kontatzen. Don Andres Petrirena gogoratzen duenez, *Agur Xuberoa* zuen txixtuarekin gustukoena eta askotan jotzen omen zuen.

1959-V-20-ko *El Pensamiento Navarro* egunkarian azaltzen da JM Lasarte Etxalekun egindako euskal jai batean. Antolatzailea: *Principe de Viana* institutuko Euskararen Garapenerako Atala. Hizlariak berriz, *Arrue* eta *Irigaray* euskaltzain jaunak. Bertsolariak, *Uztapide* eta *Mitxelena*. Jaialdiaren gidatzailea JM Lasarte, mikrofonoa eskuan zuelarik.

Etxalekuko 1959ko euskal jaialdi hartan izandako beste bi pertsonen lekukotasuna ere jaso dugu, biak apaizak: *Don Emilio Linzoain*, orain Iruñeko apaizen erretiroan bizi denak esan digunez den-dena euskara hutsean eta JM Lasarteren ardurapean egin omen zen. Linzoain apaiz jauna oroitzen da JM Lasartek erraztasuna handia zeukala euskaraz mintzatzeko, hizkuntza aberatsa zuela eta hutsegiterik gabe erabiltzen zuela. Bigarren lekukoa *Don Manuel* Rekalde Etxarri da, beteluarra, Ultzamako *Oskotzeko* apaiza dena azken hamarkadatan. Rekalde jauna izan zen *El Pensamiento Navarro* egunkarian Etxalekuko euskal jaialdiari buruz kronika egin zuena. JM Lasarteren hizketa erraztasuna goraiatzeko eta miresteen du: «kopetazala ongi eginik zeukan hark!», esan digu.

Halere *Berueteko irratia* izan zen euskararen inguruan JM Lasartek Berueten izan zen bitarteko urte haietan egindako ekarpenik garrantzitsu eta aldi berean harrigarriena. Bene-benetan aipamen berezia merezi duen ekimena. Sei urtez eduki zuen arian edo martxan JM Lasartek *Berueteko Irratia* deitutako emisora apal hura: 1958-tik 1964-ra.

Euskaraz egiten zen irratia saio gehien-gehiena; ia-ia osoa. Mintzatokia, tresneria, liburuak, paperak, diskoak eta abar, dena, Berueteko Elizako sakristian zegoen. Emisorearen antena berriz, elizako ezkil dorreko goiko puntan. Gehienetan JM Lasartek berak hitzegiten bazuen ere, eduki zuen laguntzailerik. Ordutegia behin baino gehiagotan aldatu behar izan zuten, baina urteko egun guztietan aideratzen zuten beren mezua.

Berueteko Irratian erabiltzen ziren gaiak jakina, nekazaritza eta basolaritza eta herriko bizimodua ziren. Garaiko gizarteko bizimodua oinarrituta zegoen gora-beherak, alegia. Kirol apustuak, elizako gora-beherak, inguru herrietako berriak, euskal kultura eta folklorea eta abar. Urteak geroago, Leitzan lankide eta lagun izanzen zuen *Florenzio Iruñia Lizarragak* esan digunez, etorri izan omen zen JM Lasarte Leitzako festa edo jaietara, magnetofonia hartuta, Tolosako musikariaren bandako grabaketak egitera, ondo-

ren Berueteke irratitik eman ahal izateko. Urteak pasa ahala jakina, Berueteke Irratia bere grabaketa altxorra egiten eta osatzen joan zen.

Bestalde, JM Lasarte Berueten zegoen bitartean, –1955tik 1964ra–, basoetako zura eta egurra izugarri garestitu zen eta Beruetek, mendi asko duten beste herriek bezala, dirutza handiak jaso zituen. Basoa kandelan edo enkantean ateratzen zuten aldioro izugarri igotzen baitzuten jotzaile edo erosleek.

Herriko diru amankomunarekin etxe bakoitzeko zergak, sisak eta beste sariak ordaintzeaz gain, –kontribuzioak, sisak, mediku-saria, albaitari-saria eta abar– urtero dirua banatzen zuten. Batzuetan gainera, sukalde tresneria eta horrelakoak oparitzen zizkioeten «sutondo» edo familia bakoitzari. Urte haietako batean erabaki zuten etxe bakoitzari irriti tresna bana oparitzea, horrela JM Lasarteren irratiko ekimena bultzatuz.

Izan ere, irratia 1950ko hamarkada hartako gizartean aurrerapenaren ikurra bilakatu zen, lehenago trenea izan zen bezala. Horregatik behin Leitzatik mutiko taldea joan ginen Beruetera irriti hartatik hitzegiteko ilusioagatik. 1957ko uda zen noski, opor garaia. Bizipen arras berria izan zen orduan nerabe ginenontzat irratitik mintzatu ahal izatea. Bidaia onez egin genuen, JM Lasarteren osaba eta Leitzako erretorea zen *Nicolas Buldain* gidari zela. Leitza eta Beruete arteko muga *Kornieta* izeneko mendian igaro, *Ahatako* mendia eta *Iontza* izeneko alderdia igaro eta Beruetera iritxi ginen. Han elizara joan, sakristiara sartu eta JM Lasartek hartu gintuen. Sakristiako armairuaren gainean zeukan mikrofonoa eta emisorako tresneria. Zutik aritu zen hitzegiten. Aerialdi batetik bestera igarotzeko txirrin bat zeukan lizta batetik zintzilik eta hatzarekin jotzen zuten, ttin! Egun hartan, aurkezpen labur baten ondoren galdera bana egin zigun JM Lasartek eta guk, Leitzako mutikook, banaka-banaka erantzunez bete genuen geure ametsa.

Berueteke Irratiko gaiak jakina, herriko gora-beherak, baserri eta nekazaritza girokoak gehienetan izaten omen ziren; auzolanak, ohiturak, basolarien berriak eta abar barne. Baita ere ordea, euskara, euskal kultura, euskal folklorea, bertsolariak eta horrelakoak. Izan ere, garai haietan maiz erabiltzen zen leloa zen, euskarak baserrian baiziki ez zezakeela iraun...

1962.urtean JM Lasartek emisora indartsuago baten tresneria erosi zuen eta ordurarte erabilitakoa salgai jarri 60.000 pezetatan. Zeinek erosiko eta *Don Esteban Irigoyen* azaldu zen berritoki alajaina. Luzaiden JM Lasarteren aurretik apaiz-mutil edo koajutore izandakoa eta Erroman bi urte eman ondoren itzuli eta *Arantzako* abade edo erretore izendatu zuten. Apaiz laguntzaile edo alboko *Don Javier Arburua*, etxalartarra, zuelarik. Arantzako apaiz bi haiek bertan euskal irratia jartzeko asmoa hartu zuten, baina erosketa xume hura bera egiteko laguntza behar ordea. *Don Esteban Irigoyenek* esan digunez, *Migel-Javier Urmenetarengana* jo omen zuten laguntza eske eta Urmenetak *Amadeo Marko Ilintxetarekin* hitzegin. Azken honek begi onez ikusten omen zuten *Esteban Nabaskoitzeko* apaiz ezagutua zuenetikan:

– «Don Esteban Irigoyenek eskatzen duena, nire amak eskatuko balu bezalaxe da eta eman bekio beraz behar duen guztia!» –ebatzi omen zuten Nabaskoitzeko foru diputatu zaharrak, Markok, ohiko tinkotasunarekin.

JM Lasarteren bitartez eta ondoren eta Nafarroako Diputazio Foraleko diru-laguntzarekin eraikitako irratik honen zertzelada labur batzuk ematea beharrezkoa deritzaigu ekimen eta ahalegin haien neurria eta maila irudikatuz. Arantzako elizetxean jarri

zuten irratiko tresneria eta mintzalekua edo lokutorioa. Antena ezkil dorrean zuelarik Berueteko irratia bezala, jakina. *Arantzako Irratia* izena ipini zioten eta bost urtez iraun zuen jardunean, hain zuzen ere, 1967ko udan guardia zibilak errekisatu, tresneraia kendu eta eraman zuen arte.

Lehenago ordea, 1965an hain zuzen ere, berebiziko arazoak izan zituen irradi honek. Izan ere, urte hartako udan, salaketaren bat izan zen eta Arantzako elizetxean guardia zibilak agertu ziren. Baina ez zetozen bakarrik, zeren eta salaketa haren kudeaketa «Información y Turismo» zelako Ministerioko ordezkariari baitzegokion. Nafarroan ordezkari hura Lesakako semea zen *Eradio Espartzaren* eskuetan suertatu eta hura izan omen zen Arantzako elizetxean guardia zibilekin agertu zena. Espartzak honela galdetu omen zion Esteban Irigoieni, beronek esan digunez:

– Euskaraz soilik eta bakarrik hitz egiten al duzue apaizok? Zertaz mintzatzen zarete? Arantzako gauzetatik at aritzen al zarete?

Irigoien jaunak ahal zuen leunenik eta goxoenik erantzun omen zion. Halaxe esan digu berak. Espartzak orduan agindu omen zion ahal zuen guztia eginen zuela Arantzako irratia aurrera ere irekirik jarrai zezan. Baina jakinarazi zion irrati mordoa zegoela baimenik gabe martxan jarria eta salaketak hor zeudenez gero, moztu beharra zekukala berak joera hura, uholde bilakatu baino lehen.

Arantzako Irratiak bi urteko luzapena izan zuen bitxikeria horren ondorioz, baina beste batzuk ez zuten horrelako zoria eduki. 1965an itxitako irrati artean bat, Iruritako Irratia izan zen, *Don Jaime Andonegi* apaizak sortua. Jaime Andonegi, JM Lasarte bezala, Etxarri-Larraungoa zen eta hark sortu eta kudeatutako *Iruritako Irratiak* alegia, lauren bat urte iraun zuen.

Berueteko Irratian euskararen alde egindako lanarengatik, batik bat, izendatu zuen Euskaltzaindiak euskaltzain urgazle JM Lasarte. Hala dirudi 1964-X-30-ko *Euskera* Agerkarian egiten den aipamen laburretik eta hala ondoriozta liteke izendapenaren datarengatik berarengatik.

Azterketa labur honek gainera, aitzakia ematen digu, 1950-60-ko bi harmakada zail haietan Nafarroako mendialdean euskararen aldeko ahalegin batzuetan zertzeladak emateko. Besteak beste, euskarazko irratiekin egindako saio xume bezain interegarriak aztertzeo aukera. Bederatzi urte iraun baitzuen Berueten hasi eta Arantzan debeku politikoaren zama pean ezabatua izan zen arte euskarazko irratia hots apalak, tartean Iruritakoa ahaztu gabe.

Ekimen guzti hauetan tartean ibili zen beti JM Lasarte; batzuetan egile edo bultzagile bezala eta beste batzuetan, lagun eta aholkulari moduan. Ondoren ere saiaturik zen gehiago, nahiz eta lorpenik ez eskuratu.

JM Lasartek izan ere, gehiago zuen ekintzale eta bultzagiletik, aztertzaile edo ikerlaritik baino. Atseginago zuen egitasmoak bultzatzea edo kudeatzea, ikerketetan murgiltzea baino. Nahiago izaten zuen ekintza, oldozpena baino. Zerbait ikasi orduko, erakusten hasi nahi izaten duten horietakoa zen. Hizlari eta sermoilari ontzat izena zuen eta toki askotatik deitzen zuten misioak eta gogo gurenak edo erretiroak ematera; *Buenos Airesen* bertan ibili izan zen eginkizun horietan.

3.3. Leitzan igarotako urteak. Izendapen berezia eta irakaskuntzan bide berriak urratzen

Iruñeko Artzapezpikutzako izendapen orrian JM Lasarte Leitzara bidali zutenean bi eginkizun aipatzen dira eta bien ala biak, eginkizun zibilak: Nekazari Eskola Profesionaleko Zuzendari alde batetik, *Amazabal* Patronatuaren kudeatzaile bestetik. Ez da besterik esaten. Leitzan 1964ko bukaeratik 1979. arte izan zen. Beraz 14 urte.

Izendapen ofizialeko bi aipamen soil horiek ez dute halere, JM Lasarteren Leitzako jokabide guztia azaltzen. Izan ere, eginkizun asko hasi eta burutu baitzuen Leitzan izan zen bitartean. Beste ekimen edo asmo batzuk berriz, ez zuen lortzerik izan.

1964ko urtean Leitzan eta inguruko herrietan gizarte aldaketa sakon bat ari zen garatzen. Industria garrantzitsu bat, Leitzako *Papelera* alegia, paper fabrika handia jarri berria zen. Ordurarte nekazari girokoa izandako eskualdea industria giroko lurraldea bihurtzen ari zen. Paper fabrika horren sortzaile eta lehen urtetako kudeatzailea *Don Patxi Arrazola* izan zen; gipuzkoarra, euskaltzalea, inguru herritan langileak bilatzearen aldekoa ez-ezik, eskualdeari gizarte mailako garapena edo aurrerapena eman nahi ziona. JM Lasartek bat egiten zuen helburu eta xede horiekin eta ongi moldatu zen beti Arrazola jaunarekin, fabrikako kudeatzaile eta *Amazabal* Patronatuko kide izan zen bitartean. Beraz, Leitzako eskualdean gauzatzen ari zen gizarte aldaketa sakonaren ikuspegi soziala eta kulturala beharrezkotzat emanik sortu zuten *Amazabal* Patronatua eta xede hori garatzera eta kudeatzera etorri zen Leitzara JM Lasarte

Amazabal Patronatua izeneko erakundea sortu zuten eta haren kudeaketa izan zen JM Lasarteren oinarritzko zeregina Leitzan, bere izendapenak adierazten duen bezala. Fundazio izaera zeukan erakunde horrek. Eliza edo parrokia, Fabrikako jabetza edo elkarte anonimoa eta Leitzako Udala ziren sortzaileak eta beraien bilgune ez-ezik, garaioko agintari politikoak ere sartuak zeuden zuzendaritzan. Halere, ezin ahaztu *Amazabal* Patronatuaren diru iturri nagusia Leitzako Paper Fabrikak langile bakoitzari egindako soldatuen kenketa batetik zetorrela eta horrek zekarkion baldintzapena. Horretaz gain, diru-laguntza ofizialak, emaitzak eta laguntza partikularrak jasotzen zituen.

Amazabal Patronatuaren ekimenaren eta eraginaren ondorioz edo behintzat zeri-kusiarekin sortutako egiturak asko izan ziren: Eskola Tekniko Profesionala, Nekazari Eskola Profesionala, ikasleentzako erresidentziak; frontoia, etxebizitzak, eskola konzentrazioa edo eskola publikoen berregituraketa, herriko liburutegia, jubilatuen elkargoa, guraso katolikoek elkarrekin eta bere egoitza, ikastola eta abar. Baina eskuratu gabe geldituak ere izan zituen, adibidez irratia edo ikastola jartzeko lehen ahalegina.

Eskola Tekniko Profesionala Nafarroako Diputazioaren Lanbide eskoletako sarean sartu zuten eta euskarak ez du bertan behar hainako tokirik lortu inoiz.

Nekazari Eskolan ordea, euskarari toki gehiago egin citación hasiera-hasieratik. Nekazari Eskolak ordea, ez zuen asko iraun, 1965tik 1974 arte hain zuzen ere. Nekazari Eskolako irakasleak, JM Lasartez gainera, *Joxe Larrea* zegamarra, *Jose Migel Orea* uitziarra, *Florenzio Irurtia Lizarraga* eta *Santi Larraz Zabaleta* leitzarrak izan ziren, besteak beste.

JM Lasarte izan zen bai Lanbide Eskola Profesionaleko nola Nekazari Eskolako zuzendari eta arduradun nagusi *Amazabal* Patronatuko kudeatzaile eta idazkaria zen heinean.

Leitzako Nekazari Eskolak izan zuen jarraipen bat, zuzen-zuzenekoa ez bazen ere, zeharkakoa bederen horrela gertatu zena. Izan ere, Leitzako Nekazari Eskola 1974an itxi eta hurrengo urtean, 1975an, Oronotz-Mugairiko Nekazari Eskola ireki baitzen. Elizaren eta *Urrutia* Fundazioaren babesarekin irekia, *Juan-Bautista Irazoki* eta *Erramun Apezetxea* apaiz jaunak izan zituen arduradun eta 2003.urte arte iraun zuen. Nafarroan lanbide heziketan izan den ahaleginik edo esperientziarik euskaldunena izan da. Frantziako Nekazari Familiako Eskolak deitutakoaren eredia adibide harturik antolatu zen Oronoz-Mugairiko Nekazari Eskola. Ikasleek 8 egun eskolan eta 15 egun etxean igarotzen zuten. Gehien-gehiena euskaraz ematen zen; zortzi irakasletik, sei euskaraz aritzen ziren eta erdaraz aritzen zirenak berriz bi irakasle ziren. Xehetasun hauek *Juan-Bautista Irazokiri* zor zaizkio eta *Principe de Viana* aldizkariaren euskal gehigarriaz esan bezala, atal honek ere mereziko luke araketa berezia.

Leitzan JM Lasartek igarotako urteak eta egindako lanak laburbilduz azpimarratu beharrekoa zera da, eduki zituen karguak eta zereginak izaera zibilekoak izan zirela batik bat. Garai hartan ezohikoak apaiz batentzat. Gainera fabrikako zuzendari nagusiekin *Amazabal* Patronatuaren kudeaketa elkarlanean egiteak beraien alboko edo gertuko irudia ematen zion. Elkarlan eta fabrikako nagusiekiko gertuko irudi horrek ondorioak izan zituen, batez ere gaizki ulertuak edo ezin ulertuak. Kontuan hartu behar da zeinek osatzen zuen *Amazabal* Patronatuko zuzendaritza: Lehendakaria: Nafarroako *Gobernadore Zibila* zen; idazkaria eta kudeatzailea, *Don Jose Manuel Lasarte*; eta zuzendaritzako partaide edo bokalak: Leitzako Udaleko *Alkatea*, Parrokiako *Abade* edo *Erretorea* eta Fabrikatik lau ordezkari; bi, zuzendaritzak izendatuak eta beste biak langileek aukeratuak. Fabrikako zuzendaritzako ordezkariak izan ziren *Arrazola jauna* lehenik eta gero, *Salbador Sarrió jauna* eta *Lorenzo Marco Sarrió* zuzendari goren gorenak izandakoak.

JM Lasarteren izendapena nola gauzatu zen azaltzea ere guztiz esanguratsua da. Leitzako erretorea, *Don Nikolas Buldain* osaba zuen eta *Don Patxi Arrazolak* ezagutzen zuen eta aintzat hartzen Berueten egindako lana. Eta *Amazabal* Patronatuari eman nahi zioten helburu edo xede sozial eta kulturalarengatik bere izendapenaren iradokizuna egitea erabaki zuten.

Ezohiko asmo hura, apaiz bat eginkizun zibiletarako izendatzea alegia, aurrera eramateko *Bertizko* jauregira joan ziren, Iruñeko Artzapezpikua zen *Mons. Enrique Delgado Gomez* jauna ikustera. Bertitzen igarotzen zituen oporrak Iruñeko Artzapezpikuak, garai hartako Erromako nuntzio jauna zen *Mons. Antoniutti* jaunarekin. Gortziak zailtasun bakartzat diru arazoa baizik ez omen zuen mahai gainean jarri:

– «Nork ordainduko dio soldata JM Lasarteri zuek diozuen izendapen hori eginez gero?» –galdetu omen zien.

Berehala erantzun zioten arazo hori aise konponduko zutela eta gogoan du oraindik bilera hartan izandako batek *Patxi Arrazolak* atera orduko esandakoa:

– Ez da gizon handi bati dagokiona diru arazoak lehen mailan jartzea, horiek izaten baitira beti konpontzeko errazenak.

Edonola ere, izendapen hura ez zen ohikoa eta nahiz eta bere arazoia eta xedea gizarte mailako helburu eta eginkizunak izan, ez zuten guztiek ulertu eta ezta onartu ere. Garaiak ere ziren bezalakoak ziren eta, behar bada, Ilustrazioko esatera ezagunaren arabera, batzuetan bazirudien jokatu zutela: herriarentzat, baina herririk gabe! Nahiz

eta garai haietan, frankismoaren azken garai gordin haietan alegia, ahalbidezkoa eta zen beste nolabaiteko jokabiderik?

Izan ere, aipatu dugun bezala, JM Lasartek ez zituen bere nahi eta ahalegin guztiak burutu Leitzan. Lortu gabe gelditu zitzaionetakoa izan zen, esan bezala, euskarazko irratia martxan jartzea. 1964ko bukaeran, Beruetetik Leitzara etorri zenean irratiko tresneria berria ekarri zuen bertara. Leitzako elizako elizganbarako erdiko gelan ipini zuen tresneria osoa eta mintzagela; antena berriz, eliz-dorrera igotzeko prest zegoen. Ahalegin guztiak egin zituen baimena eman ziezaioten, baina alferrik. Saiatu zen *Urmeneta* eta beste lagun batzuen bitartez, baina alferrik. Saiatu zen ez ikusiarena egin eta baimenik gabe utz ziezaioten, baina bide hori era moztu egin zioten. Gipuzkoako *Segura* herrian garai hartan ireki zuten Elizako Irratia eta agian berak ere horrelakoren bat lortuko zuela uste zuen, baina debeku zuzena idatzi etorri zitzaion, zantzarik eduki ez zezan. Irratiko tresneria elizganbarako gelan zaharkitu zen.

Beste ahalegin bat lortu gabe gelditua, ikastola martxan jartzeko lehen saioa izan zen. 1965an egin zena. Guardia zibilak bidali zituen etxera hiru urteko umeak beren guraso eta andereñoarekin eta atea prezintatu.

Leitzako 1965-ko Ikastola ez zen izan guardia zibilak Nafarroan itxitako ikastola bakarra. Iruñean ere, urte berean, 1965an alegia, berdin gertatu zen. *Amigos del País* erakundeko gazteriak, *-Eusko Gaztedi-* bultzaturik martxan jarritako ikastola guardia zibilaren eraginez eta aginduz itxia izan zen.

Bai Iruñean eta bai Leitzan ikastolak irekitzea lortu zen urteren bat geroago... agian, eta noski, debeku hark zerikusia zeukan. Urteak geroago eskola publikoetan lerro euskaldunak jarri izanak alde aurretik eraikitako ikastolekin zerikusia duen bezala agian, eta noski. Nafarroako ikastolen hasiera-hasieratako gora-behera apal eta xume haiek merezi lezakete araketa duin baten orrazkura.

Segurtasun indarren edo poliziaren aldetik ordea, JM Lasartek jasan izan zuen esandako bi horietatik at, ikastolaren eta irratiaeren debekuetatik at alegia, beste jazarpenik. Hurbil-hurbiletik jarraitu zuten aldi batzuetan eta pasaporterik gabe eduki izan zuten. Egia esan, jazarpen hark bazuen garaiko nabaritasunik eta hara, adibidez, behin, Leitzako Lanbide Eskolan lagun talde bat bildu omen zen afal ondoren patxaran kopa bana hartzera. Biharamunean JM Lasarteri Franco-ren Gobernazioko ministroa zen *Garicano Goñik* deitu omen zion pertsonalki galdezka, ea Leitzako Lanbide Eskolan gauzez, bileraren bat egin ote zuten edo. JM Lasartek ez izaki lagun taldeak afal ondorean egindako tertuliaren berririk eta ezeztatu egin omen zion. Hartan gelditu zen dena, anartean Lanbide Eskolako irakasle eta lagun talde hartako kide izandak *Florenzio Iruñtiaren* lekukotasunaren arabera.

1971an Leitzako paper fabrikako zuzendaritzan aldaketa izan zen, *Patxi Arrazola* kendu egin zuten eta biharamunean bihotzekoak emanda hil zen. 1974an Nekazari Eskola itxi zen. *Amazabal* Patronatoak sortutako egitura bakoitzak bere bidea hartu zuen: Lanbide Eskolak, ikastolak, guraso katolikoek elkarteak, jubilatuen biltokiak, liburutegiak, eskolak eta abar. Denbora berriak hurbiltzen ari ziren eta *Amazabal* Patronatoaren egitura zaharkituta gelditu zen. JM Lasartek, askorentzat ustekabea Leitzatik joatea erabaki zuen eta 1978an joan egin zen.

JM Lasarte Leitzan bizitutako lehendabiziko bost edo sei urtetan bere osabarekin bizitu zen, abadetxean. Gero aita zaharra ekarri eta izeba batek, *Mariak*, etxeko ardurak

hartu eta elizaren beste etxebizitza batera joan ziren. 1978an aita eta izeba hilik ziren eta osaba berriz, erretioa hartuta.

Amazabal Patronatoak ez zuen Jose Manuel joan ondoren asko iraun. Ezabatu egin zuten laster eta bere ondasunak Nafarroako Gobernuaren eskuetara edo jabetzara igaro ziren, *Maxurrenea* izeneko etxea barne.

3.4. Gasteizko Teologiako Fakultatean urtebete

JM Lasartek, Leitzako bere lan anitzen eta kudeaketa ekonomikoen zurrunbiloa eta abailak utzi eta 51 urterekin pastoraleko ikasketei ekin zien Gasteizko Teologiako Fakultatean. Urtebete egin zuen bertan. Zehazki 1978-VI-25tik 1979-VI-29 arte.

3.5. Uharte Arakilen erretore. Artzizpreste eta bikario Nafarroako euskal eremuan

Sakanako *Uharte Arakilko* herriko abade edo parrokoa izendatu zuten ondoren JM Lasarte. Baita Nafarroako Artzapezpikutzako euskal eremuko arduradun pastorala.

Uharte Arakilen 1979-V-7tik 1991-VI-1ra izan zen. Beraz 12 urte. JM Lasartek Uharte Arakilen bere jatorrizko joeretara egin zuen berritara, bere aztarnetara alegia.

Gezurra badirudi ere, Uharte Arakilgo elizan ez zen hitzik euskaraz egiten 1979an. Zehazkiago esatearren, 1941etik 1978ra bertako abadea edo erretorea izandako *Don Valeriano San Juan*, Irañetako semeak urtean bi Agur Maria egiten omen zituen euskaraz. Soilik bi Agur Maria, garai zehatz eta jakinetan. Urteko beste elizkizun guzti-guztiak espainolez egiten omen zituen, nahiz eta herri euskalduna izan. Uharte Arakilen, *Don Inozentzio Aierberen* jaioterrian alegia, gaur egun bertan aitona-amonek eta bilobek badakite euskaraz... eta zorionez bilobek ere bai. JM Lasartek berehala elizkizunak elebidunak egiteari ekin zion. Hori izan zen haren lehen ardura.

Gero abesbatza eta dantzari taldea sortu zituen. Berak zuzentzen zuen abesbatza eta berak dantzak erakutsi eta txistua jo. Gaztea zenean Luzaiden eta gero, Berueten bezala eta alde batera eta bestera ateraldiak egin zituzten. Aralarko San Migelen eliza Uharte Arakilko Udalerrian kokaturik dago eta *Zamartzeko* monasterioa bertan aurkitzen da. *Ara Aquilis* eta *Ara Larre* izenek esanahi berdina izaki noski!

JM Lasarte Uharte Arakilen zegoelarik hasi ziren *Zamartzeko* indusketak egiten eta ondoren zaharretxea jartzeko lehen urratsak eman ziren.

Uharte Arakilen izandako 12 urteetan kargu edo ardura handia eman zioten Artzapezpikutzako zeregin pastoraletan diozesi delakoaren arduetan: Arzizprestea eta Presbiterioko Kontseiluko kidea izan baitzen bi edo hiru aldiz. *Mons. Zirarda* artzapezpikuarekin harreman estua izan zuen beti.

Halere Uharte Arakilen zegoelarik ere ez zitzaion atsekaberik falta izan. Bat, Altsasuko eta Etxarri-Aranazko ikastoletan jarrera laikoa aitortu eta erabaki izanak eman zion. Haserrea sortu arterainoko atsekabe gogorra.

3.6. Iruñean. Caritas Erakundeko kudeaketa laguntzaile

1991an *Don Jose Manuelek* jubilazioa edo erretreta hartu zuen, 64 urte zeukalarik. Iruñera etorri zen bizitzera, baina ez inolaz ere geldirik egoteko asmoarekin.

Harreman estua zeukan, esan bezala Mons. Jose Mª Zirarda Iruñeko artzapezpi-kuarekin. Mons. Zirardak berak aitortu izan zuen behin, Iruñeko Udaleko udalbatzan eta zinegotzi guztien aurrean JM Lasarterekiko zuen miresmena. Diozesiko *Caritas* Erakundean kudeatzaile behar zuten *Don Florentino Ezkurra* arduradunari kontuak egokitzen lagun ziezaion. Arduradunaren albokoa izendatu zuten JM Lasarte, nahiz eta jubilatutik izan ordurako.

Nafarroako *Caritaseko* kontuak egokitzea eta tajutzea izan zen beraz JM Lasarteren urte batzuetako zeregina. Bidenabarrean Nafarroako *Caritaseko* izenburuetan, iragarkietan eta lelo nagusietan nabaritu egin zen euskararen sarrera eta presentzia nabarmena. Agian JM Lasarteren eskua zebilen tartean.

Zenbat urte egin zuen *Caritaseko* lan eta arduetan? Ez dago garbi. Hitzez emandako zeregina zen eta neurri handi batean bere borondatez egiten zuena. Zortzi edo hamar urte aritu zen eta gero apaizen erresidentziara sartu zenean, *Iruñe* inguruko zaharretxe batzuetako elizkizun arduetan saiatu zen gaizkitu eta hil arte. Azkeneko *Ziaurritzko* zaharretxea, bertatik euskaldun asko izaten delako deitu omen zioten eta.

4. EUSKARA IDATZIAREN ERABILERA URRIA

Esan bezala euskaraz hizlari eta sermoilari bikaina zen JM Lasarte, baina ez zeukan euskaraz idazteko, eta agian ezta irakurtzeko ere ohiturarik. Ahalegin gutxi samar egin izan zuen euskara idatziaren arloan. Atseginago zitzaizkion ekimenak, kudeaketa eta antolaketak edo egitasmoen garapenak. Azterketa eta ikerketan murgiltzea ez zuen oso gogoko. Ezta euskaraz idaztea ere.

Alde batera utziz gero *Luzaideko* hasiera haietan idatzi ahal izan zituenak, ezin izan dira aurkitu, azken-azken urteetako lan labur batzuk baizik. Harritzekoa ez-ezik, esanguratsua ere bada, erretiratu eta ondoren egin izana JM Lasartek euskaraz liburutxo bat argitaratzeko bere lehen ahalegina. Baina horrelaxe gertatu zen.

Liburuxka moduan bi argitalditan azaldu zuen *Gurutze bidea/ Via Crucis* euskaraz eta erdaraz dagoena. *Etxarri-Larraun*, JM Lasartek bere jaioterriko elizarentzat egin dakoa da. 2004an eta 2005ean atera zuen. Bigarren argitaraldian akats eta hutsegite batzuk zuzentzeaz gain, paragraforen bat gehiago erantsi zion.

Elizkizunetarako ez da aurkitu hileta elizkizun bateko Mezaren sarrera eta homi-liaren hasiera labur bat baizik.

Euskaraz oharrak idazteko ohitura bazeukan, baina ez zen zuzenketak eta orrazkurak egitearen zale. Ez zuen euskara batuan alfabetatzeko saiakerarik egin. Behar-bada horrexegatik hautsi egiten izanen zituen bere idatziak edo ohartxoak, erabili eta gero. Berentzat baizik ez baitzuen egiten nonbait.

Nafarroako Elizbarrutiko euskal eremuko arduraduna izan zen hamabi urtetan eta erabili beharreko testuetaz arduratzen zen. Baina ez da gelditu haren ahaleginaren azarnarik; behintzat ez JM Lasartek bere eskuz egindakorik.

JM Lasarteren euskara idatziaren erabilerari dagokionez hiru gune aipa litezke: bat, *Luzaidekoa*, bestea, *Leitzan* egondako lehen urteetan, beraz 1964-tik aurrera *Principe de Viana* aldizkariko euskal gehigarrian idatzitako artikulua: ez dira asko eta batzuetan *Joseba Imanol* sinatzen du eta besteren batean *Oialde*. Hirugarren gunea, azken urteetakoa da.

5. EUSKAL ZALETASUNA. GORA-BEHERA IDEOLOGIKOAK

Florenzio Irurtia Lizarraga jaunak esana da JM Lasarte gurutziltzatu egin zutela Leitzan, bai eskuinekoek nola ezkerrekoek. Horixe zen zehazki berak pentsatzen zuena. Agian ez batzuek eta ez bestek ez zuten guztiz beren artekotzat hartu eta arrotza izan zen gehienentzat. Hark bere gora-beherak, zalantzak eta aldaketak edo bilakaerak eduki zituen. Halere lagun, adiskide eta harreman tinko-tinkoak mantendu zituen beti pertsona jakin batzuekin.

Baina izan zituen ardurek izan zituen garaietan ez zioten bere pentsakera azaltzen utzi maiz. Egoera zailetan ikusi zuen bere burua. Alde batetik jazarpena jasaten eta bestetik, ontzat ez hartua eta ezin ikusia.

Bada gertakizun gogor bat haren izaera eta jokabidea adierazten duena. Frakis-moaren garai gogorrenetan euskal apaizek sinatutako eskutitzaren istorioa da. Hego Euskal Herri osoan 339 apaizek sinatu zuten. Nafarroan soil-soilik 12 izan ziren eta haietako bat, ezagunena, JM Lasarte zen. Berehala hasi zitzaizkion izugarritzko jazarpena eta presioa egiten sinadura hura ken zezan. Iruñeko Artzapezpikuak berak, *Mons. Enrique Delgado Gomez*-ek alegia, deitu omen zion eta sinadura urratzeko agindu, desobediendiaren mehatxupean. Pasaporteak kendu zioten, beste sinatzaile guztiei bezala. *Endaiara* abesbatza batekin joatea galerazi zioten behin. Bere ardura zibil eta harremanengatik JM Lasarte bereziki salatu zuten. Nafarroan apaizen sinadurak biltzen ibilitako biak, *Don Martzelino Garde* eta *Don Juan Martin Arrizibita* zigortu egin zituzten. Zama horren azpian sinadura urratu egin zuten bakarren batzuk, JM Lasarte, barne. Beraz, egia da sinadura urratu egin zuela, baina baita ere egia da Nafarroako 1000 apaiz eta 500 fraideetatik izandako 12 sinatzaile bakar haietako bat JM Lasarte izan zela.

Euskal zaletasuna eta lanak agerian daude. Bere garaiko eta giroko mugimendu guztietan murgildua ibili zela, batzuetan asmatuz ata agian besteren batean hutsgeginez agerian dago. Bide urratzailea izan zela ezin da ukatu. *Berueteko* eta *Arantzako* irratiaren kondaira iradokizunetz beterik dagoela ezin ahaztu. Nafarroan lanbide eta nekazaritza arloko eskoletan euskarazko ahaleginetan aintzindaria izan zela aitortu beharra dago. Ikastolen mugimenduko lehen urratsetan han ibili zen.

Laburbilduz, Etxarri-Larraungo *Apezzeneko* semea, JM Lasarte, pertsonaia konplexua eta kontraesanak zituena izan zen. Ekimen askotakoa eta gauzak egitea edo kudeatzea atsegina zuena ikertzea edo aztertzea baino.

6. ESKER ONAREN AITORPENA

JM Lasarteren bizitzako datu askoren bilketa eta alboko eranskinen eskuratzea *Joxe Mª Aleman Zabaleta* jaunari zor zaio. Berak lortu baititu JM Lasarteren izendapen eta lanbideen daturik gehienak eta beste zenbait zehaztasun.

Lekukotasuna eman dute, besteak-beste, *Don Esteban Irigoyenek, Don Florentino Ezkurrak, Don Fermin Ixurkok, Don Bernardo Sokobeherek, Don Juan Bautista Irazo-kik, Don Florenzio Irurtia Lizarragak* eta abar.

Don JM Lasarteren senide eta familiakoek berriz.

Opari bezala Euskaltzaindiko *R. M. Azkue* Bibliotekan utzi dira Don Jose Manuel Lasarte Mugiroren euskal idatzi eta liburuxkak.

Patxi Zabaleta